

Een andere, meer algemene ontwikkeling in de vakbeweging van na de Tweede Wereldoorlog was de voortgaande centralisatie, nu op nationaal niveau. Dit hield in dat de Enschedese afdelingen steeds minder zelfstandig opereerden. Pas toen in de jaren zeventig de democratisering de vakbonden bereikte, kon dit tijt worden gekeerd.

Een meer positief en uniek aspect van het Twentse model is volgens Dik Nas de tendens in de Twentse vakbeweging om samen te werken. Hij geeft daar een aantal voorbeelden van, zoals de oprichting van de interconfessionele vakbeweging Unitas. Deze hang naar samenwerking, die groter was dan elders, kan misschien verklaard worden uit de afhankelijke positie van de Twentse arbeider. Een tweede positieve uitzondering vormt de Twentse vakbeweging in haar houding tijdens de Tweede Wereldoorlog. Al meteen in 1940, als het N W-bestuur besluit af te wachten en door te werken, gaat Twente een eigen weg. Bij de nationaal-socialistische reorganisatie van 1941, als elke vorm van zelfstandigheid en democratie verdwijnt, treden bestuurders en leden massaal uit de organisatie. Er worden bestuurders gevangengezet. Elders komen de vakbonden minder in verzet tegen de maatregelen.

Het boek ziet er goed verzorgd uit. Aan de vormgeving, de plaatsing van de vele foto's en ander illustratiemateriaal is aandacht besteed. In de tekst zitten echter nogal wat druk- en/of spellingsfouten en de interpunctie lijdt daar ook onder. Merkwaardig zijn Nas' opvattingen over literatuuronderzoek. In een verantwoording schrijft hij: 'Dit boek is, zeker omtrent hetgeen is geschreven over het tijdperk van voor de Tweede Wereldoorlog [afdelingsarchieven werden toen vernietigd of gingen verloren], meer een verzameling van reeds door anderen geschreven teksten, dan dat het een product is van oorspronkelijke geschiedschrijving. Natuurlijk hebben deze teksten een redactionele bewerking ondergaan' (7). Of Nas echt zo weinig heeft ingebracht als hij hier eigenlijk beweert, is moeilijk na te gaan, omdat er geen verwijzende, alleen verklarende noten zijn opgenomen. Achterin treft men wel per hoofdstuk een literatuur- en bronnenlijst aan, maar daaruit is alleen op te maken welke bronnen, werken en bladzijden daaruit, zijn geraadpleegd. In ieder geval heeft Nas, door niet in de tekst naar zijn bronnen en literatuur te verwijzen, naar mijn mening zijn boek een meer zelfstandige wetenschappelijke status ontzegd. Het is dus 'slechts' een jubileumuitgave geworden ter ere van een moedige en vaak ook 'broodnodige' organisatie.

Martha Catania-Peters

O. de Wit, *Telefonie in Nederland 1877-1940. Opkomst en ontwikkeling van een grootschalig technisch systeem* (Dissertatie Technische Universiteit Delft 1998; Amsterdam: Otto Cramwinckel, 1998, 349 blz., ISBN 90 75727 06 2).

Honderd jaar geleden keek geograaf en volksopvoeder dr. H. Blink — zelf zoon van een Drentse keuterboer — terug op de toen net afgesloten negentiende eeuw. In zijn voor de verheffing van het volk bedoelde tijdschrift *Vragen van den Dag* (1900) karakteriseerde hij, in een artikelje dat hij ondertekende met zijn pseudoniem Batavus, de negentiende eeuw als 'de eeuw der vernietiging van afstanden'. Blink had daarbij de ontwikkeling van het verkeerswezen in het achterhoofd, maar hij dacht ongetwijfeld ook aan de telefoon, die geografische afstanden in een fractie van een seconde overbrugde en ver van elkaar verwijderde plaatsen met elkaar verbond.

Ook rond de eeuwwisseling van 2000 werd alom geschreven over het verdwijnen van afstanden op aarde, en wederom werd daarbij verwezen naar de moderne transport- en communicatietechnologie. Maar net als in 1900 is het voor een deel retoriek. Het gewicht van geografische afstanden doet zich, ook in 2000, maar al te goed voelen in plaatsen die ver van de grote transport-

corridors af liggen. In Blinks tijd was dat niet anders: lang niet overal was afstand irrelevant geworden en het isolement verdwenen. Zo werd in 1895 geconstateerd 'dat het telefoonverkeer in Nederland beperkt blijft tot enkel plaatsen, tot die streken waar iets te verdienen valt'. In de eerste decennia van de twintigste eeuw behield het platteland een forse telefonische achterstand op de steden. Krap één procent van de boeren had in 1916 een rechtstreekse telefoonaansluiting in huis.

Het laatste citaat en cijfer ontleen ik aan het proefschrift van Onno de Wit waarop hij op 19 mei 1998 promoveerde aan de TU Delft. *Telefonie in Nederland 1877-1940* is de handelsuitgave, die zo te zien identiek is aan het proefschrift. Dit boek zal alleen aftrek vinden bij mensen die gegrepen zijn door de geschiedenis van de telefoon. Maar die mensen heeft het boek ook heel wat te bieden. De Wit beziet de opkomst en ontwikkeling van de telefonie in het vooroorlogse Nederland als — zoals de ondertitel zegt — een 'grootschalig technisch systeem'. In deze visie zijn de ideeën van tenminste twee onderzoekers herkenbaar. De eerste onderzoeker is Harry Lintsen, hoogleraar geschiedenis van de techniek in Delft en Eindhoven en bekend als de initiatiefnemer van de veeldelige *Geschiedenis van de techniek in Nederland*, waarin de ontwikkeling van de techniek in een maatschappelijk kader wordt geplaatst. Lintsen is (samen met Cor de Jong) promotor van De Wit; zijn invloed is al aanwijsbaar in de centrale vraagstelling van het proefschrift: 'Hoe en onder invloed van welke actoren en factoren verliep de evolutie van de telefonie als socio-technisch systeem in Nederland tot 1940'? Die vraagstelling betekent niet dat De Wit de geschiedenis van de techniek *sec* helemaal verwaarloost: men vindt in het boek bijvoorbeeld schematische weergaven van een multipelcentrale met 1800 abonnees, van een pupinspoel, van de totstandkoming van een automatische verbinding. Maar het accent ligt duidelijk bij de samenleving: wat waren de rol en de inbreng van de Nederlandsche Bell-telefoon maatschappij, van gemeentebesturen, van het Rijk en de PTT? En van sleutelpersonen binnen die organisaties, zoals ir. M. H. Damme, de in 1925 benoemde directeur-generaal van de PTT?

De tweede onderzoeker van wiens ideeën De Wit profijt trekt, is Thomas Hughes. Hij schreef in 1983 een boek over *Networks of power. Electrification in Western society, 1880-1930*. Hughes presenteert hierin een systeembenadering van de geschiedenis van de elektrificatie van de Westerse samenleving. Karakteristiek voor het elektriciteitssysteem zijn bijvoorbeeld de inspanningen om een gunstige *load factor* (bezettingsgraad) te creëren en het wegwerken van *reverse salients* (zwakke, achterblijvende onderdelen in een systeem). Hughes' benadering biedt De Wit een leidraad bij zijn beschrijving en analyse van het telefoonsysteem. Er zit een zekere spanning in De Wits betoog: enerzijds noemt hij Hughes' benadering al op voorhand 'een fascinerend model voor de analyse en verklaring van de evolutie van technische systemen', anderzijds wil hij ook objectief toetsen in hoeverre die benadering 'een adequaat model biedt voor de analyse van de ontwikkeling van de telefonie in Nederland'. Het verrast niet dat De Wit die vraag aan het einde 'in het algemeen' bevestigend beantwoordt: eigenlijk was hij er al bij voorbaat van overtuigd.

Het boek kent een chronologische compositie, die begint met de introductie van de telefoon in Nederland rond 1880 en eindigt in 1940, toen per honderd inwoners er vijf telefoons voorhanden waren. Behalve een ordening naar tijd, is er een ordening naar ruimtelijk schaalniveau: er zijn hoofdstukken die handelen over telefonie als 'nationaal project', en hoofdstukken over de telefonie op lokaal niveau. Dan gaat het vooral om de gemeentelijke telefoonsystemen in Rotterdam en Amsterdam die, samen met dat van Den Haag, lange tijd 'enclaves' — de typering is van De Wit — waren in het rijkstelefoonnet. De laatste stap in de eenwording werd pas in september 1940 gezet, toen de drie steden hun netten overdroegen aan de PTT.

De Wit benut in zijn studie primaire bronnen: de archieven van de gemeentelijke telefoon-

diensten van Amsterdam en Rotterdam en van de PTT. Daarnaast voert hij een inhoudsanalyse uit van 77 telefoongesprekken die in 32 literaire werken (toneelstukken, romans en novellen) plaatsvinden. Dat leidt tot bevindingen als: 14% van deze fictieve gesprekken heeft een sociaal-emotioneel karakter, 57% een zakelijke inhoud. Zo heel veel voegt deze inhoudsanalyse niet toe; ze fleurt het boek een beetje op maar is en blijft een zijlijn in het betoog. De rol van de telefoon in de geschiedenis van het dagelijks leven van mensen verdient eigenlijk een aparte studie. Maar over de geschiedenis van de telefoon als 'grootschalig technisch systeem' heeft Onno de Wit een degelijk proefschrift afgeleverd.

Ben de Pater

L. F. Bakker, *Nederlandse orthopaedische vereniging 1898-1998. De geschiedenis van de orthopaedie in Nederland* ([S. 1.]: Nederlandse orthopaedische vereniging, 1998, 468 blz., ISBN 90 804309 1 9).

'Waarom wordt aan geschiedschrijving gedaan'? Met deze woorden leidt de voorzitter van de Nederlandse orthopaedische vereniging, R. J. Sanders, het jubileumboek van zijn vereniging in. Naar zijn mening biedt deze geschiedschrijving van de hand van zijn medebestuurder L. F. Bakker een 'hommage aan diegenen die ons voorgingen' en weet men nu 'hoe de beroepsgroep zich in de loop der tijden heeft ontwikkeld'. Het is dus nadrukkelijk een verenigingsboek van en voor de leden. De orthopeden zullen er ongetwijfeld vele bekende zaken en personen in terugvinden, want zo te zien lijkt geen wapenfeit onvermeld te zijn gebleven, terwijl in de bijlagen alle voorzitters, secretarissen, ereleden en andere voor de vereniging verdienstelijke personen zijn opgesomd. Gelet op de uitgangspunten die Sanders formuleert, is het dus een geslaagd boek. Maar wat biedt het boek aan minder ingewijden? En moet men zich tevreden stellen met deze beperkte doelstelling voor geschiedschrijving?

De zes pagina's inhoudsopgave geven de gekozen structuur van het boek weer. Vier chronologische hoofdstukken behandelen achtereenvolgens 'Het tijdperk van de orthopaedische hulpmiddelen', de 'Opkomst van de fysische orthopaedie', de 'Profilering van de orthopaedische chirurg' en 'Het tijdperk na de Tweede Wereldoorlog'. Zeer vele korte, losse paragrafen zijn vervolgens gewijd aan allerlei instituten en klinieken waar orthopedie werd beoefend, aan behandelmethoden, aan commissies en andere verenigingszaken. De meeste paragrafen, die soms maar een pagina beslaan, zijn afgesloten met verwijzingen naar de geraadpleegde bronnen. Dit zijn vooral Nederlandse en buitenlandse medische tijdschriften uit de behandelde periode. Secundaire historische en medisch-historische literatuur gebruikt de auteur zeer weinig. Een uitgebreide index bevat zowel zaken als personen.

Door de gekozen opzet is de informatie sterk verbrokkeld weergegeven. Een duidelijke vraagstelling ontbreekt, evenals een inkadering van de vele feiten in een bredere context. Waar Bakker een tijdsbeeld wil geven, zoals in paragraaf 1-12 'De sociaal medische omstandigheden rond 1898', blijft hij steken in ongenueanceerde uitspraken als 'gigantisch waren de sociale misstanden', waarbij hij verwijst naar literatuur uit 1898 en verder een nummer van *Ach lieve tijd* als enige contemporaine historische bron gebruikt. Bakker lijkt niet bekend te zijn met de meer contextuele aanpak die voor een onderwerp als het zijne mogelijk is. Enige bronnenkritiek ontbreekt. Interessante discussies rond de professionalisering van de orthopeden worden niet verder uitgewerkt en zelfs met dooddoeners afgedaan. De volgende verwijzing naar het proefschrift van Terlouw¹, die juist wel de complexe ontwikkeling van de medische disciplines in de negentiende eeuw tot zijn onderwerp heeft gemaakt, geeft te denken: